

From Transaction of “Intimacy” & “Mawaddah” in Family to “Effective Communication” in Society

Hamed Asari¹

Received: 28/01/2020

Mohammad Hadi Homayoon²

Accepted: 04/08/2020

Abstract

This Research Studies the Concept of “Intimacy” in Family as the Key of “Effectiveness of Family Communication” and to Take Advantage of This Characteristic to Make other Types of Communication more Effective in Human Society. In This Article, Using the Analytical-Deductive Research Method, we Have Integrated the Concept of “Intimacy” in the Thought of Family studies Scientists, the Concept of “Transactional Communication” from the Viewpoint of Communication Scholars and the Knowledge about “Family” Derived from Quranic & Hadith Teachings. In The Beginning, from the “Transactional Communication” Approach -which is one of the most Comprehensive Approach in the Study of “Human Communication” - the Concept of “Intimacy” has been Described as the Main Characteristic of “Family Communication”. Then “Transaction of Intimacy” as a Process and Establishing the Spirit of Intimacy in “Family Communication” as a Result have been Explained Accordingly. Then the Relation of this Concept with the “Mawaddah” as a Quranic Concept has been Analyzed and the Effectiveness of Family Communication in the Light of “Transaction of Intimacy” and “Transaction of Mawaddah” has been proved. Then, the Solution to the Effectiveness of Communication in Society, has known the Extension of these two Characteristics of “Family Communication” to other “Social Communication” and the Formation of an “Islamic Extended Family”. Then with the help of the Qur’anic Verses and Hadiths of Ahlul-Bayt (a.s.), the Concepts of “Social Ubuwah”, “Social Bunuwah” and “Social Ukhuwah” have been Explained.

Keywords: Transaction of Intimacy, Transaction of Mawaddah, Effective Communication in Society, Islamic Extended Family, Social Ubuwah.

1. PhD in Islamic Education, Culture and Communication, Faculty of Islamic Education, Culture and Communication, Imam Sadeqh (as) University, Tehran, Iran (Corresponding Author) (asari@isu.ac.ir)

2. Professor and faculty member of the Faculty of Islamic Studies and Culture and Communication of Imam Sadeqh (as) University, Tehran, Iran (homayoon@isu.ac.ir)

از تراکنش «صمیمیت» و «مودت» در اجتماع منزلی تا «ارتباطات اثربخش» در اجتماع مدنی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۱/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۵/۱۴

حامد آثاری*

محمدهادی همایون**

چکیده

این پژوهش به مطالعه مفهوم «صمیمیت» در اجتماع منزلی به‌عنوان رمز «اثربخشی ارتباطات خانوادگی» و کمک‌گرفتن از این مشخصه برای اثربخشی دیگر انواع ارتباطات در اجتماع مدنی انسانی می‌پردازد. در این مقاله با کمک‌گرفتن از روش تحقیق تحلیلی - استنتاجی نسبتی میان مفهوم «صمیمیت» در اندیشه اندیشمندان حوزه مطالعات خانواده، با مفهوم «ارتباطات تراکنشی» از منظر اندیشمندان علوم ارتباطات و معارف قرآنی و روایی درباره «خانواده» برقرار شده است. ابتدا از منظرگاه «ارتباطات تراکنشی» - که از جمله کامل‌ترین منظرگاه‌های مطالعه «ارتباطات انسانی» است - به مفهوم «صمیمیت» به‌عنوان اصلی‌ترین مشخصه «ارتباطات خانوادگی» توجه شده است و فرایند «تراکنش صمیمیت» و در نتیجه حاکم‌شدن روح صمیمیت در «ارتباطات خانوادگی» بر آن اساس توضیح داده شده است. سپس نسبت آن با مفهوم قرآنی «مودت» مورد مذاقه قرار گرفته است و «اثربخشی ارتباطات خانوادگی» در سایه «تراکنش صمیمیت» و «تراکنش مودت» مورد تعلیل واقع شده است. در ادامه راهکار اثربخشی ارتباطات در اجتماع مدنی، تعمیم این دو خصیصه «ارتباطات خانوادگی» به دیگر «ارتباطات اجتماعی» و تشکیل «خانواده گسترده ایمانی» معرفی شده و مفاهیم «ابوت اجتماعی»، «بُنوت اجتماعی» و «اخوت اجتماعی» تبیین شده است.

واژگان کلیدی: ارتباطات خانوادگی، ارتباطات تراکنشی، تراکنش صمیمیت، تراکنش مودت، ارتباطات اثربخش اجتماعی، خانواده گسترده ایمانی، ابوت اجتماعی، بُنوت اجتماعی، اخوت اجتماعی، سپهر ارتباطی، سپهر معنایی.

* دانش‌آموخته دکتری معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران

(نویسنده مسئول) asari@isu.ac.ir

** استاد دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران

homayoon@isu.ac.ir

مقدمه

از زمانی که انسان چشم به این جهان می‌گشاید و شروع به ادراک و ارتباط می‌کند، خود را در اجتماع کوچکی می‌یابد که آن را اجتماع منزلی یا خانواده می‌نامیم. به بیان شهید مطهری (ره): «زندگی خانوادگی بشر صد درصد طبیعی است، یعنی انسان طبیعتاً «منزلی» آفریده شده است. فرضاً در طبیعی بودن زندگی «مدنی» انسان تردید کنیم، در طبیعی بودن زندگی «منزلی» یعنی زندگی خانوادگی او نمی‌توانیم تردید کنیم» (مطهری، ۱۳۶۹: ۱۸۸). انسان در این اجتماع کوچک با دیگر اعضا در تعامل است و با آنها به برقراری ارتباط می‌پردازد که می‌توان از این تعاملات با عنوان ارتباطات خانوادگی یاد کرد. از جمله مسائل درباره‌ی ارتباطات خانوادگی آن است که ویژگی اصلی ارتباطات در قالب «خانواده» یا همان «اجتماع منزلی» به‌عنوان یک اجتماع کوچک طبیعی و فطری چیست و آیا با فهم محققانه این ویژگی می‌توان از آن در بهبود ارتباطات در اجتماع مدنی نیز کمک گرفت؟

از زمان مطالعات تالکوت پارسونز (۱۹۵۹-۱۹۵۵) درباره‌ی خانواده تا به امروز، پژوهشگران به مطالعه‌ی فرایندهای روابط در خانواده علاقه نشان داده‌اند (Gabb, 2008: 17). در خلال این مطالعات، توجه روزافزونی به مفهوم صمیمیت در ارتباطات خانوادگی شده است. آن‌گونه که جکی گاب (۲۰۰۸) اشاره می‌کند: «تعریف و مطالعه‌ی صمیمیت به‌منابه مقوله‌ای ناپیوسته از تجربه‌ی انسانی که امروزه منبع مهمی برای بحث‌های علوم اجتماعی است، نخستین بار در دهه ۱۹۷۰ و اوایل دهه ۱۹۸۰ به‌عنوان یک مسئله ظهور کرد» (لطفی‌زاده و همکاران ۱۳۹۸: ۲) و روزبه‌روز علاقه‌ی جامعه‌شناسان به آن افزون شد. پائولین جانسون (۲۰۰۹) در تبیین این علاقه‌ی روزافزون می‌گوید: «زندگی صمیمی ممکن است آخرین سنگر اخلاق، معنا و سوپرکنیویته باشد؛ بنابراین دلیل افزایش علاقه‌ی جامعه‌شناسان به موضوع صمیمیت شاید ناشی از ایمان‌شان به این نکته است که زندگی خصوصی منبع ارزش‌ها و معانی خاص است» (لطفی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۶).

توجه به مفهوم «صمیمیت» در اجتماع منزلی تا جایی است که برخی اندیشمندان آن را وجه ممیزه‌ی نهاد خانواده از دیگر نظام‌های اجتماعی می‌دانند و با کمک‌گرفتن از آن به تعریف این مفهوم می‌پردازند. برای مثال به اعتقاد ومبلیت و ریس (۱۹۸۹) «[خانواده]

گروهی از افراد صمیمی است که تعاملات آن‌ها یک ادراک منزلی و هویت گروهی ایجاد می‌کند که با گره‌های محکم صداقت و عاطفه تکمیل می‌شود و همچنین تجربه گذشته و آتی در آن حضور دارد و آن را کامل می‌سازد» (Segrin & Flora, 2011: 8). شهید مطهری نیز پیرامون ارتباطات خانوادگی اشاره می‌کند: «علقه خانوادگی علقه خاصی است براساس عواطف و وحدت و یگانگی و صمیمیت است، برخلاف علقه اجتماعی که اساس آن بیگانگی و عدالت است» (مطهری، ۱۳۸۷، ج ۵: ۳۶-۳۵). ایشان در جای دیگری، روح ازدواج و زندگی خانوادگی را صمیمیت و وحدت می‌دانند و بیان می‌دارند: «باید تدابیری اندیشید که براساس آن تدابیر روح ازدواج که صمیمیت و وحدت است، متزلزل نشود» (مطهری، ۱۳۸۹ الف، ج ۸: ۱۷).

در این پژوهش مفهوم صمیمیت به‌عنوان یکی از مشخصه‌های ارتباطات خانوادگی از منظرگاه ارتباطات تراکنشی مورد تدقیق بیشتری قرار خواهد گرفت. همچنین نسبت این مفهوم با مفاهیم قرآنی مودت و رحمت سنجیده خواهد شد و ظرفیت این مفهوم برای اثربخشی انواع دیگر ارتباطات اجتماعی مورد کنکاش قرار می‌گیرد.

۱. چهارچوب مفهومی و نظری

۱-۱. مفهوم صمیمیت

«فرهنگ‌های لغت برای واژه صمیمیت^۱ معادل‌هایی چون یگانگی و نزدیکی، تماس، پیوستگی یا آشنایی آورده‌اند که می‌توان با ایده از این معادل‌ها صمیمیت را نزدیک‌شدن به فردی دیگر تعریف کرد. این تعریف بیانگر آن است که عنصر کلیدی در صمیمیت، نزدیکی^۲ است» (محسنیان‌راد، ۱۳۹۲: ۲۴۹-۲۴۸). «نزدیکی صمیمی می‌تواند شامل ارتباطات فیزیکی، افکار و اصول ارزشی به اشتراک گذاشته‌شده، افشای احساسات و مشارکت در فعالیت‌های مشترک باشد» (Gamble; Gamble, 2014: 608). صمیمیت به معنای نزدیکی، از کلمه یونانی «ایتیمیا» به معنای درونی‌ترین لایه و دیواره‌رگ‌ها گرفته شده است. وقتی دو فرد درونی‌ترین بخش‌های ذهن و روح خود را با هم در میان

1. Intimacy
2. Closeness

می‌گذارند، وارد دنیای اسرارآمیز صمیمیت و نزدیکی می‌شوند (هیت لر، ۱۹۹۷؛ به نقل از حسینی و همکاران، ۱۳۹۴).

ارسطو (۱۹۸۴) می‌گوید افراد با کسانی احساس صمیمیت می‌کنند که با آن‌ها خوب رفتار کرده باشند (خمسه و حسینیان، ۱۳۸۷: ۳۷). هاتفیلد (۱۹۸۸) صمیمیت را فرایندی می‌داند که در آن افراد می‌کوشند به یکدیگر نزدیک شوند و شباهت‌ها و تفاوت‌هایی را که در احساسات و افکار دارند، کشف کنند (حسینی و همکاران، ۱۳۹۴). آن‌گونه که ریس و شاور تعریف می‌کنند: «صمیمیت فرایندی میان‌فردی است که طی آن دو فرد کنش متقابلی را تجربه می‌کنند و در آن به ابراز احساسات، برقراری ارتباط کلامی و غیرکلامی، برآورده‌ساختن انگیزه‌های اجتماعی و به [تلاش جهت] تقویت یا کاستن از ترس‌های اجتماعی خود مبادرت می‌کنند، همچنین برای رسیدن به شناختی در مورد یکدیگر و خصوصیات منحصر به فرد خویش به گفت‌وگو می‌پردازند» (Reis & Shaver, 1988: 387).

«در روان‌شناسی اجتماعی، صمیمیت حالتی است که طی آن یک نفر دیگری را در اطلاعات و احساسات ارزشمند خود، طی فرایندی به نام خودافشایی سهیم می‌کند (هاشمیان و امیری، ۱۳۸۶: ۶۱). درگا و همکاران (۱۹۹۳) نیز خودافشایی را فرایندی می‌دانند که افراد به صورت کلامی درباره خودشان به دیگران نشان می‌دهند و شامل افکار، احساسات و تجارب است (اربر؛ اربر، ۱۳۹۰: ۱۲۹).

۲-۱. ارتباطات تراکنشی

مدل‌ها و منظرگاه‌هایی که برای توصیف شیوه برقراری یک ارتباط طراحی شده‌اند، از بدو آغاز این علم تا به امروز پیشرفت کرده‌اند و کامل‌تر شده‌اند و افق‌های نوینی را برای فهم بهتر چگونگی ارتباط، پیش روی ما گشوده‌اند. سه نقطه عطف و مرحله عمده در این سیر، مدل کنشی ارتباطات^۱، مدل کنش متقابل ارتباطات^۲ و مدل تراکنشی ارتباطات^۳ است.

-
1. Actional
 2. Interactional
 3. Transactional

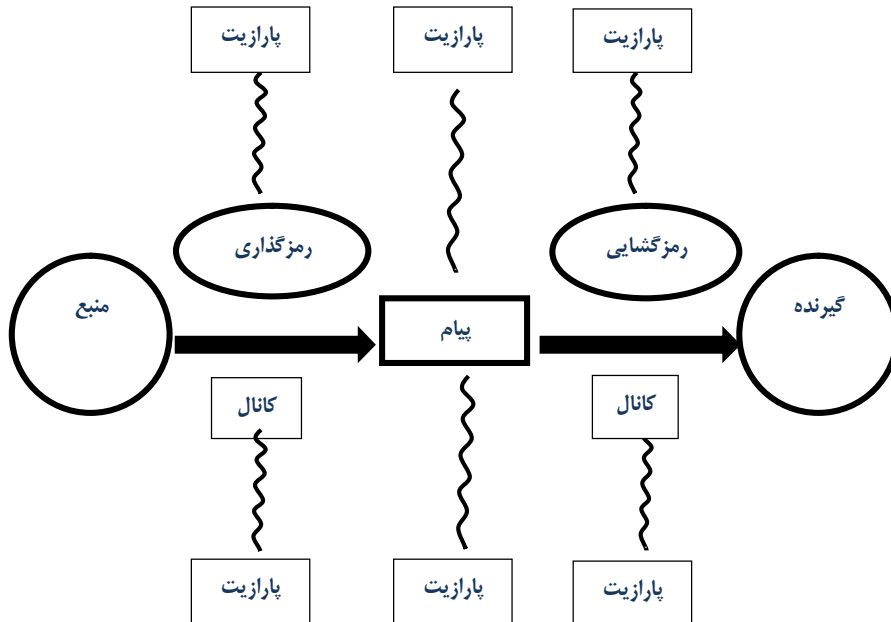
مدل تراکنشی ارتباطات که سعی در فهم واقعی‌تر و دقیق‌تر عملکرد کنشگران ارتباطی و فضاهای ذهنی اثرگذار بر چگونگی ارتباط دارد، می‌تواند کمک شایانی به شناخت ارتباطات چه در سطح میان‌فردی و چه دیگر سطوح بنماید.

پیشنهاد مدل‌سازی‌های تراکنشی نخستین‌بار توسط دیویی و بنتلی (۱۹۴۹) مطرح شد. بوئر^۱ در سال ۱۹۶۳ این مفهوم‌ها را در حوزه علوم ارتباطات وارد کرد (Wünsch, 2008: 5159). آن‌گونه که کری فلویید (۲۰۰۹) می‌گوید: «مهم‌ترین تفاوت ارتباط تراکنشی^۲ با میان‌کنشی^۳ و کنشی^۴ آن است که در تراکنشی میان نقش‌های منبع و دریافت‌کننده پیام هیچ تفاوتی وجود ندارد و یک‌سری پیام است که می‌روند و باز می‌شوند. هر دو شرکت‌کننده یک مکالمه به طور هم‌زمان، هم منبع و هم گیرنده‌اند و مکالمه در یک زمان در هر دو جهت جریان دارد» (محسنیان‌راد، ۱۳۹۲: ۳۹). برای فهم بهتر ارتباطات تراکنشی باید به معرفی کوتاهی از این سه منظرگاه مطالعه ارتباطات انسانی بپردازیم.

۱-۲-۱. مدل کنشی ارتباطات

یکی از نخستین مدل‌های ارتباطات، مدل کنشی و خطی است که توسط شنون و ویور (۱۹۴۹) توسعه داده شد. این مدل به ارتباطات به‌مثابه فرایندی یک‌طرفه نگاه می‌کند که در آن یک منبع، پیامی را رمزگذاری کرده و از طریق کانالی به گیرنده منتقل می‌کند که به رمزگشایی پیام می‌پردازد (Sherwyn & et al., 2007: 8).

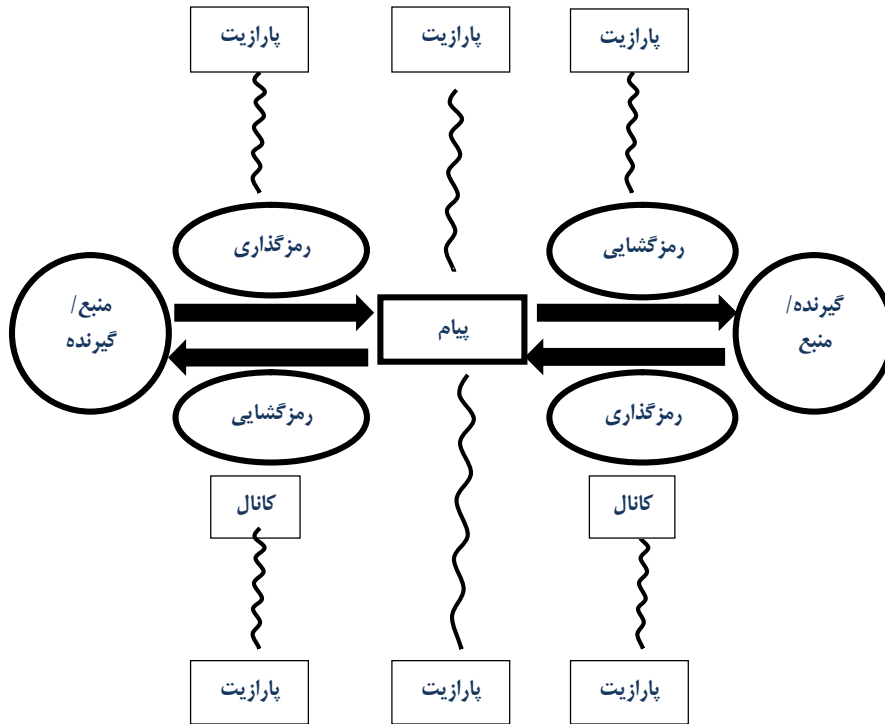
1. Bauer
2. Transactional
3. Interactional
4. Actional

شکل شماره ۱. مدل کنشی ارتباطات (Sherwyn & et al., 2007: 8)

۲-۲-۱. مدل کنش متقابل (تعاملی) ارتباطات

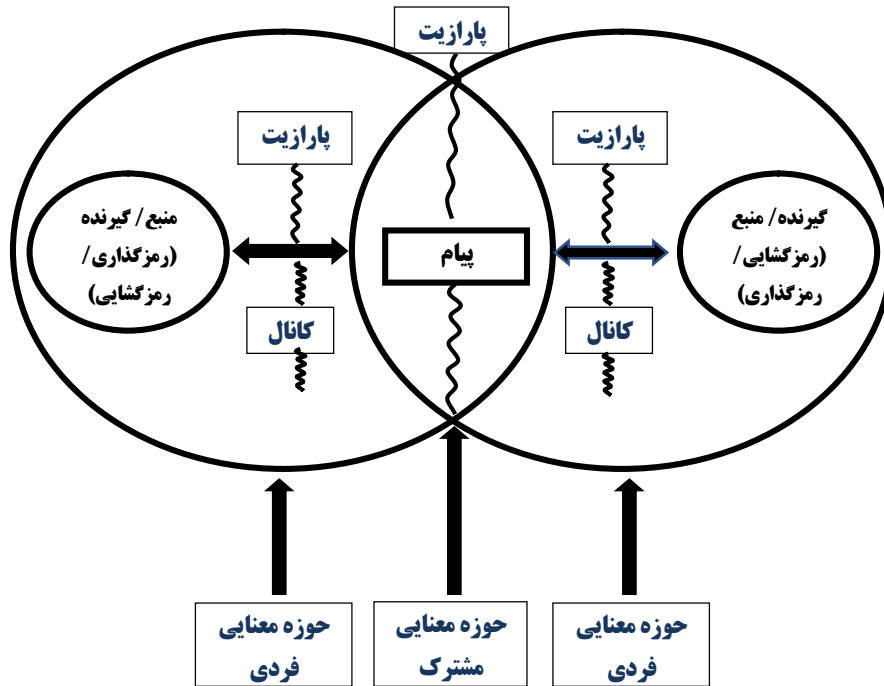
مدل کنش متقابل ارتباطات بر دوطرفه بودن ارتباطات میان ارتباط‌گران تأکید دارد. این مدل به این مسئله توجه می‌کند که هر دو عضو، تمامی وظایف فرستنده و گیرنده (رمزگذاری و رمزگشایی مدل کنشی) را انجام می‌دهند و هرکدام هم به‌عنوان فرستنده و هم به‌عنوان گیرنده عمل می‌کنند (Sherwyn & et al., 2007: 10).

شکل شماره ۲. مدل کنش متقابل ارتباطات (Sherwyn & et al., 2007: 10)

۳-۲-۱. مدل تراکنشی ارتباطات

مدل تراکنشی ارتباطات با مدل کنش متقابل متفاوت است؛ چراکه منبع و گیرنده را هم‌زمان درگیر رمزگذاری و رمزگشایی می‌بیند و برای حوزه‌های معنایی فردی اهمیت قائل است. حوزه‌های معنایی دو ارتباط‌گر می‌تواند هم‌پوشانی داشته باشد و حوزه معنایی مشترکی را شکل دهد (Sherwyn & et al., 2007: 11).

شکل شماره ۳. مدل تراکنشی ارتباطات (11: Sherwyn & et al., 2007)

«در تعریف تراکنش باید گفت در الگوی تراکنشی ارتباط نمی‌توان ارتباط را امری منفرد دانست، بلکه باید آن را دارای حالتی وابستگی دانست؛ به این مفهوم که ارتباط چیزی نیست که ما برای دیگران انجامش می‌دهیم، بلکه چیزی است که ما به طور مشترک با آن‌ها انجامش می‌دهیم» (محسنیان‌راد، ۱۳۹۲: ۳۹). ارتباطات میان دو فرد، بر این واقعیت استوار است که یک فرد انگاره‌ای در مورد اثرات و بازخوردهای مربوط به اظهارنظرهای خود بر دیگری دارد و این فرد، از این انگاره برای تنظیم ارتباطات خود بهره می‌برد. وقتی اظهارنظرهای فرد شماره یک، بازخوردهای دیگری را برمی‌انگیزد - درحالی‌که به طور دقیق این بازخوردهای مورد انتظار هستند که در ایجاد اظهارنظرها نقش داشته‌اند - در این حالت می‌توان ارتباط بین اظهارنظر فرد شماره یک و واکنش‌های دیگری را تراکنشی توصیف کرد (Wünsch, 2008: 5159).

مدل تراکنشی ارتباطات به عنوان مدل اشتراک معنایی، بر شناسایی حوزه‌های [ذهنی] معانی مشترک تمرکز دارد؛ حوزه‌هایی که در آن افراد در معنا هم‌نظر نیستند و فرایندهای ارتباطاتی می‌توانند به خلق معنای مشترک کمک کنند. براساس این مدل، افراد با حوزه‌های معنای شخصی که شاید [با دیگری] هم‌پوشانی داشته باشد و یا نداشته باشد، به میدان می‌آیند (Sherwyn & et al., 2007: 10). همچنین «نکته دیگری که در ماهیت تراکنشی ارتباط بر آن تأکید می‌شود، طرح این قضیه است که چون ارتباط پدیده‌ای جاری است و ثابت نیست، آنچه می‌گذرد هم متصل به قبل و هم مرتبط با بعد است. این پدیده را می‌توان این‌گونه دید که تفکیک یک کنش مجزای ارتباطی از رویدادهای پیش‌از آن و پس‌از آن چقدر دشوار است» (محسنیان‌راد، ۱۳۹۲: ۴۱).

۳-۱. ارتباطات اثربخش

یکی از اصلی‌ترین دغدغه‌های اندیشمندان علوم ارتباطات، اثرگذاری بر مخاطب و حداکثرسازی دریافت محتوای پیام توسط مخاطب و رسیدن به بالاترین میزان اثربخشی ارتباط و به عبارتی دستیابی به «ارتباط کامل یا ارتباط اثربخش» است. در ارتباط کامل تمام محتوای پیام که مقصود فرستنده است، به گیرنده منتقل می‌شود و فرستنده و گیرنده در مورد آن موضوع به وحدت معنایی می‌رسند. آن‌گونه که دکتر مهدی محسنیان‌راد در کتاب «ارتباطات انسانی» خود مطرح می‌کند: «هرچه معنی مورد نظر در فرستنده پیام با معنی متجلی شده در گیرنده پیام مشابهت بیشتری داشته باشد، ارتباط کامل‌تر خواهد بود» (محسنیان‌راد، مهدی، ۱۳۹۲: ۲۴).

ارتباطات زمانی «کامل» است که معنی و مفهومی که در ذهن فرستنده است و قصد دارد آن را ارسال دارد (معنی مورد نظر یا منظور)، با آنچه گیرنده از آن دریافت و از خود نشان می‌دهد (معنی مورد مشاهده یا مشهود)، یکی باشد (فرهنگی، ۱۳۹۵: ۴۶). با توجه به مدل تراکنشی ارتباطات، می‌توان ارتباط کامل و به دنبال آن ارتباط اثربخش را ارتباطی دانست که در آن دو کنشگر ارتباطی به «حداکثر اشتراک معنا» در موضوع مورد گفت‌وگو برسند. پیامدها و نتایج یک ارتباط موثر و یا به معنایی اهداف برقراری یک

ارتباط، به طور خلاصه می‌تواند ایجاد فهم و ادراک، رسیدن به لذت و مسرت، نفوذ در نگرش‌ها، گسترش روابط و برقراری ارتباط یا ترغیب به انجام کنش و رفتار توسط مخاطب باشد (فرهنگی، ۱۳۹۵: ۵۴-۴۷).

برخی مانند هو و همکاران، ارتباط اثربخش را تفسیر همانند یک پیام و انطباق انتظار فرستنده و گیرنده معنا کرده‌اند (عباس‌پور و باروتیان، ۱۳۸۹: ۱۲). گریفین (۲۰۱۱) نیز از منظرگاه ارتباطات تراکنشی به اثربخشی ارتباطات می‌نگرد و افزایش اثربخشی یک ارتباط را محصول افزایش هم‌پوشانی حوزه‌های معنایی ارتباط‌گران تعبیر می‌کند: «ارتباطات در میان ما زمانی آغاز می‌شود که برخی هم‌پوشانی‌ها میان دو انگاره وجود داشته باشد و به آن میزان اثربخش است که هم‌پوشانی افزایش یابد» (Griffin, 2011: 53).

عوامل و ویژگی‌های مؤثر در اثربخشی ارتباطات میان‌فردی عبارتند از: گشودگی، همدلی، حمایتگری، مثبت‌گرایی و تساوی (فرهنگی، ۱۳۷۳). یکی از مهم‌ترین مسائلی که می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد این عوامل و ویژگی‌ها باشد، «تشابه» است. جیمز مک کراسکی، کارل لارسون و مارک نپ بر این باورند: «ارتباط مؤثر بیشتر زمانی پدید می‌آید که طرفین ارتباط، تشابه بیشتری با هم داشته باشند. هر اندازه آن‌ها به هم شبیه‌تر باشند و یا ویژگی‌های مشابه بیشتری با یکدیگر داشته باشند، مفاهیم بیشتری را با یکدیگر در میان می‌گذارند و مفاهیم یکدیگر را بهتر درک می‌کنند» (فرهنگی، ۱۳۹۵: ۱۲۲-۱۲۰)؛ بنابراین می‌توان گفت حرکت به سمت ارتباطات کامل یا اثربخش، حرکتی است به سمت ایجاد همانندی‌ها و شباهت‌هایی میان فرستنده (منبع) و گیرنده، رسیدن به اشتراک معنا، تشابه فکری، و دستیابی به وحدت معنایی در ساحت ذهنی.

۲. روش‌شناسی

پژوهش پیش‌رو پژوهشی کیفی و بنیادین است که با کمک‌گرفتن از روش گردآوری کتابخانه‌ای، برخی مفاهیم و نظریه‌های حوزه مطالعات خانواده، مطالعات علوم ارتباطات و دیگر علوم مرتبط و همچنین معارفی از خلال کتب روایی و آیات قرآن را در قالب گزاره‌هایی گردآوری کرده است. سپس با کمک‌گرفتن از روش‌های استدلالی به استنتاج،

ترکیب، تجزیه، تحلیل و همچنین تفسیر این داده‌ها پرداخته است. به بیان مختصر می‌توان روش این پژوهش را تحلیلی - استنتاجی دانست.

۳. تحلیل و تفسیر

۳-۱. ویژگی‌های مدل تراکشی ارتباطات

با توجه به مطالب بیان‌شده در تعریف مدل تراکشی ارتباطات، به طور خلاصه می‌توان ویژگی‌هایی را به شرح زیر برای این مدل برشمرد:

۱. هم‌زمانی: ارسال و دریافت معنی در ارتباط‌گران به صورت هم‌زمان رخ می‌دهد؛
۲. پویایی: ارتباطات امری ایستا نیست بلکه پویایی دارد و در یک ارتباط گذشته، حال و آتی به صورت هم‌زمان حضور دارد؛
۳. دوسوییگی و طرفینی بودن: ارتباطات امری انفرادی نیست بلکه به هم وابسته و رابطه‌ای است و تمامی ارتباط‌گران در آن نقش ایفا می‌کنند (Adler; Rodman, 2006: 15-16).
۴. حضور حوزه‌های معنایی: در مدل تراکشی ارتباطات، به حوزه‌های معنایی ذهنی و نقش آن در ارتباط توجه شده است و به دنبال این نگاه، زمینه‌های محیطی، فرهنگی، اجتماعی و غیره که این حوزه‌های معنایی ذهنی را شکل می‌دهند نیز مدنظر قرار دارند (Sherwyn & et al., 2007: 10؛ فرهنگی، ۱۳۹۵: ۳۷).

۳-۲. تراکش صمیمیت در خانواده

همان‌طور که اشاره شد، اصلی‌ترین ویژگی ارتباطات خانوادگی صمیمی بودن آن است. پیش از این مفهوم صمیمیت تعریف شد، اما برای فهم بهتر باید از منظرگاه ارتباطات تراکشی به آن نگریست؛ زیرا این منظرگاه امکان توصیف و تبیین جامع‌تر و دقیق‌تری را فراهم می‌آورد. اگر بخواهیم با توجه ویژگی‌های چهارگانه ارتباطات تراکشی، مفهوم صمیمیت را مورد بررسی قرار دهیم، باید درباره «ویژگی هم‌زمانی» بگوییم که در یک رابطه آنچه صمیمیت را شکل می‌دهد، ارسال و دریافت هم‌زمان پیام‌های کلامی و غیرکلامی دال بر صمیمیت است. به بیان ریس و شاور (۱۹۸۸): «صمیمیت محصول تراکش‌های میان خودافشایی و ادراک واکنش‌های دیگری است» (Reis & Shaver, 1988).

از منظر ویژگی پویایی باید گفت آن‌گونه که فورستای (۲۰۱۷) مطرح می‌کند: «صمیمیت یک وضعیت ایستای تحصیل شده نیست بلکه فرایند نهادی - بینابینی و فعال است» (Ahmad pazil, 2018: 13). از این منظر، صمیمیت یک ارتباط را آگاهی‌هایی که در گذشته به اشتراک گذاشته شده است و انتظاراتی که در مورد آتیه یک رابطه وجود دارد، شکل می‌دهد. به اعتقاد ریس و شاور (۱۹۸۸) صمیمیت فرایندی درونی است که به بازخوانی متوالی افکار، پیش‌بینی احساسات و رفتارهای مربوطه می‌پردازد (جابری‌منش و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۵).

از منظر ویژگی دوسویگی و طرفینی بودن باید گفت براساس بیشتر تعاریف موجود، صمیمیت امری تعاملی است که در آن هر دو ارتباط‌گر نقش دارند. فورستای یکی از مؤلفه‌های صمیمیت را رفتار دوجانبه می‌داند (Ahmad pazil, 2018: 13). ژوبرگ (۲۰۰۹) نیز دوسویگی را مؤلفه ضروری صمیمیت می‌داند (لطفی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۹). طرفین یک رابطه با کنش‌ها و واکنش‌هایی که دارند، صمیمیت بینابینی را شکل می‌دهند و بر رابطه‌شان حاکم می‌کنند.

از منظر ویژگی حضور حوزه‌های معنایی، در خلال رابطه بین دو نفر برای اینکه ادراک صمیمیت اتفاق بیفتد، باید برخی معانی ذهنی مشترک میان ارتباط‌گر ایجاد شود. همچنین باید توجه کرد اساساً منظور از خودافشایی و افزایش شناخت متقابل، رسیدن به اشتراک بیشتر در حوزه‌های معنایی طرفین رابطه است که خود این رخداد سبب افزایش صمیمیت میان طرفین می‌شود.

اساساً «صمیمیت» مفهومی ورای پیام‌های کلامی و غیرکلامی است که در خلال یک رابطه رد و بدل می‌شوند. می‌توان گفت در خلال مبادله هم‌زمان پیام‌های کلامی و غیرکلامی بین دو شخص، معنای کلی ذهنی مشترکی متولد می‌شود که می‌توان آن را «روح صمیمیت» نامید. این معنای مشترک تازه تولد یافته می‌تواند به‌عنوان فضای ذهنی بر ارتباطات طرفینی ارتباط‌گران در حال و آتی ارتباط حاکم باشد؛ بنابراین می‌توان گفت این «صمیمیت» است که در یک رابطه تراکنش می‌شود. همان‌طور که دکتر محسنیان‌راد در کتاب ارتباطات انسانی خود اشاره می‌کند: «وقتی کنش متقابل بین دو نفر به چیزی بیش

از پیام‌های لفظی منجر شود و آن دو به این درک مشترک برسند که یکدیگر را می‌فهمند، دوست دارند، می‌شناسند و به هم نیاز دارند یا با هم دادوستد کنند، آنگاه ارتباط ماهیت تراکنشی به خود می‌گیرد... دو نفر با هم مصاحبت می‌کنند و عشق به وجود می‌آید، پس «عشق» تراکش شده است، دو نفر به کشمکش می‌پردازند و قدرت به کار گرفته می‌شود، در این حالت «قدرت» است که تراکش شده است» (محسنیان‌راد، ۱۳۹۲: ۳۹).

۳-۳. نسبت صمیمیت و محبت

اگر نگاهی به تعاریف مختلفی که در مورد صمیمیت موجود است، بیندازیم، مشاهده می‌کنیم یکی از مؤلفه‌هایی که برای رابطه‌ای صمیمی برشمرده شده است، وجود «محبت» است. تعاریف مربوط به صمیمیت از ابتدا بر مفهوم محبت تأکید داشته‌اند. به گفته برگر و کالابرس (۱۹۷۵) اساساً «در ابتدا صمیمیت امری که در بردارنده عناصر محبت است، تعریف می‌شد» (Gabb, 2008: 66). اندیشمندان متأخر نیز هنگام تعریف صمیمیت به مفهوم محبت توجه کرده‌اند؛ برای مثال روان‌شناسانی چون هوک و همکاران وی (۲۰۰۳) به این نکته اشاره می‌کنند که «صمیمیت مرکب از چهار شاخصه کلیدی است: وجود عشق یا «محبت»، صداقت، اعتماد و خودافشایی» (Strong; DeVault; Cohen, 2011: 139). فورستای نیز صمیمیت را یکی از مشخصه‌های روابط اجتماعی تعریف می‌کند که شامل چهار مؤلفه «محبت»، آگاهی، رفتار دوجانبه و هنجارهاست (Ahmad pazil, 2018: 13).

مفهوم صمیمیت پیش از این تعریف شد و در اینجا لازم است واژه محبت را نیز تعریف کنیم، چراکه براساس این تعاریف اگر محبت را یکی از مؤلفه‌های صمیمیت بدانیم، تعریف این مفهوم و تعیین نسبت آن با مفهوم صمیمیت، یاری‌رسان ما برای درک بهتر معنای صمیمیت خواهد بود. محبت از ریشه «حب» است و «الحبّ و الحبة» به معنای دانه‌های گندم، جو و غلات دیگر هستند... «حبة القلب» یعنی مرکز و سويدای دل یا جایگاه محبت و دوستی یا مرکز وجود... حبّ نسبت به دیگری بدین معناست که دیگری را در مرکز جان و دل جای‌دادن (راغب اصفهانی، ۱۳۸۸: ۴۳۱-۴۳۰). حب نقیض بغض و تنفر است (ابن المنظور، ۱۴۱۴ق: ۲۵۱).

ملا احمد نراقی در معراج السعادة اشاره می‌کند: «محبت میل و رغبتی طبیعی است به

چیزی که ادراک آن ملایم طبع باشد یا بهجت و سرور به ادراک ملایم و رسیدن به آن است» (نراقی، ۱۳۸۶: ۷۰۹). به اعتقاد علامه طباطبایی (رحمته الله علیه): «حب عبارت است از تعلق و ارتباط وجودی بین محب و محبوب و یا به عبارتی انجذاب بین علت مکمل و یا شبیه به آن، و بین معلول مستکمل و یا شبیه به آن» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱: ۶۲۰). چنین حالتی نسبت به هر چیز منوط به شناخت آن چیز است، زیرا محبت از ویژگی‌های موجود زنده باشعور است و هرچه شناخت عمیق‌تر، قوی‌تر و با لذت بیشتری همراه باشد، محبت نیز شدیدتر و پایدارتر و محکمتر خواهد بود (ورمقانی، ۱۳۹۸: ۱۶-۱۵). خواجه نصیرالدین طوسی در تعریف محبت بیان می‌دارد: «حقیقت محبت طلب اتحاد بود با چیزی که اتحاد با او در تصور طالب کمال باشد» (نصیرالدین طوسی، ۱۳۵۶: ۲۶۰-۲۵۹).

محبت شدید و فرط المحبة یعنی گذشتن از حد در محبت را عشق گویند (طریحی، ۱۳۷۵: ۲۱۴). اگرچه مفهوم صمیمیت متضمن معنای وجود محبتی عمیق است اما با مفهومی چون عشق که خود گونه‌ای از محبت عمیق است، تفاوت دارد. به گفته ژوبرگ (۲۰۰۹) «درحالی‌که «دوسویگی» برای صمیمیت مؤلفه‌ای ضروری است، در مورد عشق لزوماً چنین نیست و می‌توان عشق را «پدیده‌ای یک‌طرفه نیز تصور کرد» (لطفی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۹)؛ بنابراین تفاوت صمیمیت با محبت و عشق در این است که صمیمیت همواره حالت دوسویه و طرفینی دارد، درحالی‌که محبت و عشق لزوماً این‌گونه نیستند. صمیمیت گونه‌ای از رابطه محبت‌آمیز است که طرفینی است و بین این دو مفهوم عموم و خصوص مطلق برقرار است و محبت اعم از صمیمیت است؛ یعنی در هر صمیمیتی محبت موجود است.

۳-۴. نسبت صمیمیت، مودت و رحمت

خداوند در آیه ۲۱ سوره روم می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ». و از نشانه‌های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و در میان‌تان مودت و رحمت قرار داد. در این نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر می‌کنند» (ترجمه مکارم شیرازی).

در این آیه خداوند خلق همسری هم‌نوع برای انسان را یکی از آیات الهی برمی‌شمرد که مایه سکون و آرامش انسان است و اشاره به جعل مودت و رحمت مابین اعضای خانواده دارد و از «خصوصیتی رابطه‌ای» بین ایشان سخن به میان می‌آورد. پرسش این است که مفهوم مودت و رحمت به‌عنوان دو مؤلفه ارتباطات خانوادگی که در قرآن بدان‌ها اشاره شده است، چه نسبتی با مفهوم صمیمیت دارند و اضافه بر آنچه صمیمیت متضمن آن است، چه خصوصیتی دارا هستند؟ برای این مقصود ابتدا باید معانی لغوی مودت و رحمت را شناخت و سپس به تفاسیری که به شرح و بسط این آیه پرداخته‌اند، مراجعه کرد. واژه «مودت» از ریشه «ودّ» مشتق شده است. «ودّ» به معنای محبت نسبت به چیزی و تمنا و آرزوی بودن آن را داشتن است و در هرکدام از این دو معنا به کار می‌رود (راغب اصفهانی، ۱۳۸۸: ۴۳۱). مودت بر وزن «مفعله»، ثبات و دوام عمل و شدت و قوت تأثیر فعل را افاده می‌کند (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۵: ۸). برخی از اندیشمندان گفته‌اند معنی مودت خداوند نسبت به بندگان، همان توجه و مراعاتی است که نسبت به ایشان دارد (راغب اصفهانی، ۱۳۸۸: ۴۳۲).

در معنای رحمت گفته شده است: «أَنَّ الرَّحْمَةَ إِنْعَامٌ عَلَى الْمُحْتَاجِ إِلَيْهَا: رَحْمَةٌ بِهٍ مَعْنَى إِنْعَامٍ بِهٍ كَمَا فِي شَيْءٍ» (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۴: ۹۰). راغب نیز در مفردات خود اشاره می‌کند که رحمت دو معنی دارد: یکی رقت و نرم‌دلی و دیگری احسان و بخشش (راغب اصفهانی، ۱۳۸۸، ج ۲: ۵۸).

در کتاب التحقیق آورده شده: «فَالرَّحْمَةُ: أَمَّا هِيَ تَجَلَّى الرَّأْفَةِ وَظُهُورِ الْحَنَّةِ وَالشَّفَقَةِ: رَحْمَةٌ تَجَلَّى رَأْفَتٍ وَظُهُورِ تَحَنُّنٍ وَشَفَقَةٍ» (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۴: ۹۲). صاحب کتاب التحقیق در جای دیگر، رحمت را امری می‌داند که در پی محبت، شفقت و رأفت می‌آید (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۴: ۹۲).

مفسرین در تفسیر این آیه مطالبی را بیان کرده‌اند که برای فهم معنای مودت و رحمت و همچنین فهم تفاوت میان آن دو راهگشاست. قرطبی در تفسیر خود به نقل از دیگران بیان می‌دارد: «مودت به معنای محبت است و رحمت به معنای شفقت. همچنین از ابن‌عباس نقل شده است که مودت به معنای دوستی مرد است نسبت به همسرش و

رحمت، شفقتی است نسبت به وی که آسیبی متوجه همسرش نشود» (قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۱۴: ۱۷). قرشی نیز در تفسیر احسن‌الحديث خود دربارهٔ مودت و رحمت به نقل از دیگران می‌گوید: «مودت همان دوست‌داشتن است که انسان‌ها نسبت به یکدیگر دارند ولی رحمت و مهربانی آن تأثیر قلبی است که از دیدن محرومیت و نقص و گرفتاری طرف، در قلب احساس می‌شود» (قرشی، ۱۳۷۷، ج ۸: ۱۹۲-۱۹۱).

علامه طباطبایی در تفسیر شریف‌المیزان اشاره می‌کند: «کلمه «مودت» تقریباً به معنای محبتی است که اثرش در مقام عمل ظاهر باشد» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۶: ۲۵۰). ایشان در مورد رحمت این‌گونه بیان می‌دارند: ««رحمت»، به معنای نوعی تأثیر نفسانی است که از مشاهدهٔ محرومیت محرومی که کمالی را ندارد، و محتاج به رفع نقص است، در دل پدید می‌آید، و صاحب‌دل را وادار می‌کند به اینکه در مقام برآید و او را از محرومیت نجات داده و نقصش را رفع کند» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۶: ۲۵۰). از برخی مفسران نیز نقل شده است که مودت یعنی رابطهٔ زن و مرد در دوره جوانی و رحمت رابطهٔ روزگار پیری است. ابن‌عباس گفته که مودت با بزرگ‌هاست و رحمت با کوچک‌ها و صفار (عاملی، ۱۳۶۰، ج ۷: ۹۶). آیت‌الله مکارم شیرازی نیز در تفسیر نمونه تفاوت میان «مودت» و «رحمت» را از چند جهت مورد توجه قرار داده‌اند:

۱. «مودت» انگیزهٔ ارتباط در آغاز کار است، اما در پایان که یکی از دو همسر ممکن است ضعیف و ناتوان شود و قادر بر خدمتی نباشد «رحمت» جای آن را می‌گیرد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۶: ۳۹۲)؛

۲. «مودت» در مورد بزرگ‌ترهاست که می‌توانند نسبت به هم خدمت کنند اما کودکان و فرزندان کوچک در سایه «رحمت» پرورش می‌یابند؛

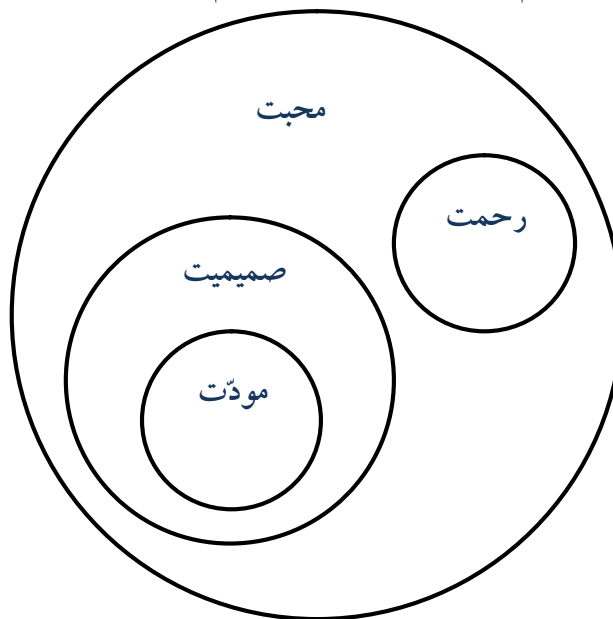
۳. «مودت» غالباً جنبهٔ متقابل دارد، اما رحمت یک‌جانبه و ایثارگرانه است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۶: ۳۹۳).

براساس مطالبی که دربارهٔ معانی مودت و رحمت و همچنین تفاسیر مربوط به این آیه بیان شد، می‌توانیم جمع‌بندی کنیم:

۱. مودت به معنای محبت باثبات و شدیدی همراه با توجه و مراعات است که مانند

صمیمیت دوسویه و متقابل است؛ به علاوه اینکه حتماً باید جنبه‌های رفتاری داشته باشد؛ درحالی‌که در صمیمیت ممکن است این جنبه‌های رفتاری وجود داشته باشد یا اینکه موجود نباشد، بنابراین صمیمیت اعم از مودت است و رابطه این دو عموم و خصوص مطلق است. بر این اساس، مودت با محبت نیز رابطه عموم و خصوص مطلق دارد و محبتی طرفینی و رفتاری است؛

۲. رحمت نیز به معنای محبتی همراه با رقت قلب و نرم‌دلی است که مانند صمیمیت و مودت جنبه متقابل ندارد بلکه حالت ایثارگرانه و حمایتگرانه دارد و جهت برطرف‌ساختن نقصی توسط شخصی که آن کمال و امکان را داراست، صورت می‌پذیرد. اگر بخواهیم مطالبی را که تا بدین جا در مورد محبت، صمیمیت، مودت و رحمت مطرح کردیم به تصویر درآوریم، شکلی بدین صورت خواهیم داشت:

شکل شماره ۴. رابطه محبت، صمیمیت، مودت و رحمت

۳-۵. تراکش مودت خانوادگی

همان‌گونه که براساس معنای لغوی و عبارات مفسران در تفسیر عبارات آیه ۲۱ سوره

روم بیان شد، مودت نیز مانند صمیمیت دوسویه و طرفینی است و زیرمجموعه صمیمیت قرار می‌گیرد و می‌توان آن را صمیمیتی دانست که همراه با انجام‌دادن رفتارهای متقابل است و محدود به صمیمیت قلبی و کلامی نیست؛ از آن رو که مودت زیرمجموعه صمیمیت است، تمامی قواعد پیش‌گفته در مورد تراکنش صمیمیت برای مفهوم مودت نیز برقرار است. اساساً عبارات قرآن افق بالاتری را پیش روی ما می‌گشاید و نزدیکی همسران را محصول تراکنش مودت که محبتی طرفینی و صمیمیتی رفتاری است، می‌داند؛ سپس از این فراتر رفته و از مفهوم رحمت که به معنای محبتی ایثارگرانه، یک‌جانبه و بدون چشمداشت است، سخن به میان می‌آورد. باید گفت ادبیات مرسوم علمی از توضیح و تفسیر درست مفهوم رحمت و ایثار که امری فراتر از عدالت است و احسان و تفضل به حساب می‌آید، ناتوان است.

همان‌گونه که در ارتباطات خانوادگی صمیمیت تراکنش می‌شود، مودت نیز تراکنش می‌شود. اگر بخواهیم به صورت علمی و براساس منظرگاه تراکنشی این مسئله را توضیح دهیم باید بگوییم «مودت» مفهومی ورای رفتارهای متقابل و واکنش‌هایی است که بین اعضای خانواده ردوبدل می‌شود. مودت معنای ذهنی مشترک اعضای خانواده و برآیند رفتارهای متقابل ایشان است که می‌تواند مانند روح بر کل روابط درون یک خانواده حاکم شود و به اصطلاح سپهر ارتباطی خانواده را شکل دهد. تراکنش مودت در ارتباطات خانوادگی سبب می‌شود ارتباطات درون یک خانواده به سمت کامل‌تر شدن و اثربخشی پیش روند و اعضای این خانواده به سمت وحدت ذیل سپهر ارتباطی و معنایی حرکت کنند.

۳-۶. ارتباطات اثربخش خانوادگی

به دلیل وجود نزدیکی و همچنین ذهنیت‌ها و تجربه‌های مشترک بسیار، ارتباطات در بستر خانواده را باید یکی از اثربخش‌ترین و کامل‌ترین انواع ارتباطات دانست. پیش از این اشاره شد که صمیمیت اصلی‌ترین ویژگی ارتباطات خانوادگی است. اکنون که ابعاد مفهوم صمیمیت آشکارتر شد باید بگوییم راز ارتباطات نزدیک و اثربخش خانوادگی نیز در همین مفهوم صمیمیت و مودت نهفته است. تراکنش صمیمیت مابین اعضای خانواده

را می‌توان فرایند رسیدن به ارتباطات کامل و اثربخش خانوادگی دانست. همان‌طور که پرلموتر و هاتفیلد (۱۹۸۰) اشاره می‌کنند: «صمیمیت را می‌توان فرایندی تعریف کرد که در آن دو نفر می‌کوشند از طریق اندیشه، احساسات، محبت و رفتار در همه سطوح تراکش ارتباطات به سمت ارتباطات کامل‌تر حرکت کنند» (Derlega, 1984: 17).

چنانچه نظریات اندیشمندان مختلف درباره صمیمیت را مورد توجه قرار دهیم، می‌توان مؤلفه‌هایی را بدین شرح برای صمیمیت برشمرد: بازبودن، اشتراک افکار، بیان احساسات، خودافشایی، شناخت، درک، همدلی با احساسات، محبت، هیجان، دلبستگی، پذیرش، تعهد، احترام، اعتماد، قدرشناسی، تطابق بین قصه زندگی و اهداف و نیازها و ویژگی‌های شخصیتی دو انسان، ادراک برابری در رابطه، تشابه، و مشارکت برابر (اعتمادی، ۱۳۸۷: ۳۷؛ رحیمی و رضایی، ۱۳۹۶؛ باگاروزی، ۱۳۹۳: ۱۵-۱۴ و ۳۲؛ خجسته‌مهر و همکاران، ۱۳۸۹: ۵۴). این مؤلفه‌ها شباهت بسیاری با عوامل مؤثری دارند که به بیان دکتر علی‌اکبر فرهنگی (۱۳۷۳) سبب ایجاد ارتباطات اثربخش می‌شوند؛ یعنی عواملی چون: «گشودگی، همدلی، حمایتگری، مثبت‌گرایی و تساوی» (فرهنگی، ۱۳۷۳)؛ بنابراین ایجاد صمیمیت در خانواده، زمینه‌ساز شکل‌گیری ارتباطات اثربخش در این اجتماع منزلی است.

در مجموع باید گفت وجود روح محبت، صمیمیت، مودت و رحمت در فضای ارتباطات خانوادگی و به دنبال آن افزایش خودافشایی و گشودگی، همدلی، حمایتگری، حُسن‌ظن و تشابه، ارتباطات خانوادگی را به سمت ایجاد فضای ذهنی مشترک و همچنین افزایش میزان ادراک، لذت، نفوذ و اقتناع، برقراری ارتباط مداوم و کنش‌های مشترک و در نتیجه حرکت به سمت ارتباطات کامل و اثربخش و به معنای دیگر وحدت اعضا پیش می‌برد.

۳-۷. تراکش صمیمیت و مودت و ارتباطات اثربخش اجتماعی

پس از پذیرش اثربخشی روابط خانوادگی به واسطه صمیمیت، اگر بر مفهوم رابطه تمرکز داشته باشیم متوجه خواهیم شد که برخی از ویژگی‌ها لزوماً مدخلیتی در رسیدن به این اثربخشی ندارند؛ یعنی آنچه سبب رابطه صمیمی می‌شود و رابطه صمیمی خانوادگی را منشأ اثر می‌کند، قید رابطه نسبی نیست بلکه صمیمیتی است که بر روابط یک خانواده

حاکم شده است. همچنین هنگامی که از صمیمیت گفت و گو می‌کنیم، مقصود اصل ایجاد صمیمیت و تراکنش صمیمیت است؛ نه تک‌تک عوامل به وجود آورنده این صمیمیت که می‌تواند اعم از مجاورت، رابطه کلامی، رابطه غیرکلامی و غیره باشد؛ بنابراین اساساً حاکم شدن صمیمیت، مودت و رحمت بر رابطه انسانی سبب حرکت این رابطه به سمت کامل شدن و اثربخشی و وحدت است. پس صمیمیت، مودت و رحمت نه تنها در روابط خانوادگی منشأ اثر است، بلکه در روابط میان مؤمنان در یک جامعه نیز می‌تواند سبب اثربخشی این ارتباطات و حرکت جامعه به سمت وحدت باشد. همان‌گونه که برخی مفسران اشاره می‌کنند عبارت قرآنی «وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» (سوره روم، آیه ۲۱)، می‌تواند دلالت بر وجود مودت و رحمت در اجتماع مدنی نیز داشته باشد؛ برای مثال علامه طباطبایی (رحمته الله علیه) در تفسیر المیزان معتقدند اطلاق این آیه شامل مودت و رحمت میان افراد یک جامعه نیز می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۶: ۲۵۰).

با حرکت به سمت مودت و رحمت در جامعه می‌توان از نتایج و آثاری که این دو مفهوم در خانواده دارند، بهره‌مند شد و به سمت وحدت اجتماعی حرکت کرد، چراکه «حقیقت محبت طلب اتحاد بود با چیزی که اتحاد با او در تصور طالب کمال باشد» (نصیرالدین طوسی، ۱۳۵۶: ۲۶۰-۲۵۹) و حکما درباره دوست و صديق گفته‌اند «صديق تو شخصی بود که او تو باشد در حقیقت و غیر تو به شخص» (نصیرالدین طوسی، ۱۳۵۶: ۲۶۷). پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) می‌فرمایند: «مَثَلُ الْمُؤْمِنِ فِي تَوَادُّهِمْ وَ تَرَاحُمِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى بَعْضُهُ تَدَاعَى سَائِرُهُ بِالسَّهْرِ وَالْحُمَى»: مثل مؤمنین در مودت و رحمت میان یکدیگر مانند جسم یک انسان است که هنگامی که عضوی دچار آسیب می‌شود، دیگر اعضا با شب‌بیداری و تب با او همراهی می‌کنند» (مجلسی، ۱۴۰۴ ق، ج ۵۸: ۱۵۰).

در این الگوی ارتباطی، مکانیزم رسیدن به وحدت در یک جامعه تراکنش صمیمیت و مودت است. از طریق برقراری ارتباطات متقابل کلامی و غیرکلامی که دلالت بر صمیمیت و مودت دارند، روح صمیمیت و مودت بر روابط اجتماعی حاکم می‌شود و این مسئله زمینه‌ساز حرکت افراد به سمت مفاهمه و اشتراک روزافزون در حوزه‌های

معنایی است. چنانچه بخواهیم این وحدت را براساس نگاه حکمت متعالیه آن‌گونه که دکتر پارسانیا در کتاب «جهان‌های اجتماعی» به آن اشاره می‌کنند، توضیح دهیم، باید بگوییم اشتراک در این حوزه‌های معنایی در اصل اتحاد افراد یک جامعه با صورت‌های معنایی و رسیدن به وحدت ذیل این صورت‌های معنایی است. به دلیل تجرّد این معانی، کثرت افراد مانع رسیدن به این وحدت نیست (ن.ک: پارسانیا، ۱۳۹۱). به اعتقاد ما مکانیزم اصلی این اتحاد و وحدت، تراکش صمیمیت و مودت اجتماعی است.

۸-۳. اخوت اجتماعی، ابوت اجتماعی و بُنوت اجتماعی در خانواده گسترده ایمانی

همان‌طور که اشاره شد از منظرگاه ارتباطات تراکشی، اثربخشی به معنای حرکت به سمت اشتراک و وحدت در حوزه معانی ذهنی برای تحقّق ارتباطات مؤثر و کامل و حرکت به سمت ایجاد روحیه صمیمیت و مودت است که تحقّق این نوع ارتباطات اجتماعی، خود به وجودآورنده اشتراک و وحدت میان افراد جامعه است. گفته شد یکی از الگوهای مطلوب ارتباطات اثربخش اجتماعی، الگوی رابطه «خانواده‌گونه» سرشار از صمیمیت، مودت و رحمت در اجتماع است. جالب توجه آنکه در معارف دینی ما، ادبیات مشخصی درباره همین مسئله وجود دارد که می‌توان آن را تشکیل «خانواده گسترده اجتماعی» نام نهاد. این معارف قرآنی و روایی، تحقّق ارتباطات کامل و مطلوب اسلامی و زمینه‌سازی سعادت اجتماع و ایجاد وحدت و انسجام در آن برای حرکت در مسیر رشد و کمال و رسیدن به اهداف غایی را در سایه برقراری محبت، صمیمیت، مودت و رحمتی از سنخ خانوادگی آن می‌دانند و بر ایجاد «خانواده گسترده ایمانی» ذیل ولایت نبی و ولی تأکید می‌کنند.

امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در روایتی می‌فرماید: «المودة إحدی القرباتین: مودت [نسبت به دیگران] یکی از دو نوع خویشاوندی است» (آمدی، ۱۳۶۶: ۴۱۳). در جای دیگر ایشان حتی مودت را نزدیک‌ترین نوع خویشاوندی می‌دانند: «المودة أقرب رحم» (آمدی، ۱۳۶۶: ۴۱۳). خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ: مؤمنان برادر یکدیگرند» (حجرات: ۱۰) (ترجمه مکارم شیرازی). در این آیه خداوند مؤمنان را اعضای یک خانواده گسترده ایمانی معرفی می‌کند که با هم نسبت برادری دارند. به بیان علامه

طباطبایی(ره): «جمله «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» قانونی را در بین مسلمانان مؤمن تشریح می‌کند و نسبتی را برقرار می‌سازد که قبلاً برقرار نبود، و آن نسبت برادری است که آثاری شرعی و حقوقی قانونی نیز دارد» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۸: ۴۷۱-۴۷۰). براساس همین اخوت اجتماعی که قرآن بدان اشاره می‌کند، «نخستین شعار رسول اکرم (ﷺ) هنگام ورود به مدینه و پیش از ساختن مسجد و پرداختن به امور عمرانی، درباره اخوت و برادری دینی بود. آن حضرت (ﷺ) مسلمانان را دوبه‌دو در راه خدا برادر یکدیگر کرد» (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۸۱-۸۰).

«همان‌گونه که برادران نسبی پدر نسبی دارند، برادران ایمانی نیز پدر ایمانی خواهند داشت که همان رسول خدا و امیرمؤمنان (علیه السلام) است. بر همین اساس، پیامبر خود و حضرت علی (علیه السلام) را دو پدر امت اسلامی معرفی کرد» (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۸۱) و فرمود: «أَنَا وَ عَلِيٌّ أَبَوَا هَذِهِ الْأُمَّةِ» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱۶: ۹)؛ من و علی پدران این امت هستیم. براساس این حدیث شریف، محور این خانواده گسترده ایمانی که در آن مؤمنان برادران ایمانی هم هستند، ابوت اجتماعی نبوی و ولوی است. همان‌گونه که قرآن کریم نیز حضرت ابراهیم خلیل‌الرحمان (علیه السلام) را پدر تمامی مؤمنان می‌داند و مؤمنان را به‌عنوان فرزندان ایشان این‌گونه مورد خطاب قرار می‌دهد: «مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمْ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ: از آیین پدرتان ابراهیم پیروی کنید خداوند شما را در کتاب‌های پیشین و در این کتاب آسمانی «مسلمان» نامید» (حج: ۷۸) (ترجمه مکارم شیرازی).

پیامبر گرامی اسلام (ﷺ) و امیرمؤمنان علی (علیه السلام)، به‌عنوان «آباء ایمانی» در رأس این امت قرار دارند و دیگر مؤمنان به‌مثابه «ابناء» ایشان هستند؛ امری که می‌توان از آن با عنوان «ابوت اجتماعی» و «بنوت اجتماعی» یاد کرد. در حقیقت «اخوت اجتماعی و ایمانی» فرع بر این ابوت اجتماعی و ایمانی است و خویشاوندی و برادری که میان مؤمنان برقرار است، در سایه‌سار محبت، مودت و برادری است که رسول اکرم و امیرمؤمنان با یکدیگر دارند؛ کما اینکه فرمود: «مَوَدَّةُ الْأَبَاءِ قَرَابَةٌ بَيْنَ الْأَبْنَاءِ: دوستی و مودت در میان پدران به منزله خویشاوندی در میان فرزندان است» (نهج‌البلاغه، حکمت ۳۰۸: ۵۲۹).

ارتباط پیامبر گرامی اسلام (ﷺ) به‌عنوان اکمل آفریدگان الهی با مؤمنان، رابطه رحمت

و شفقت است و مؤمنان همچون فرزندان یک خانواده برای رفع نقص‌های خویش احتیاج به این رحمت و شفقت دارند. امام رضا (علیه السلام) در حدیثی می‌فرماید: «إِنَّ شَفَقَةَ الرَّسُولِ عَلَى أُمَّتِهِ شَفَقَةُ الْأَبَاءِ عَلَى الْأَوْلَادِ: به‌درستی که شفقت رسول اکرم نسبت به امت خود، همانند شفقت پدران نسبت به فرزندان است» (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۱۶: ۹).

برای تحکیم ارتباطات در این خانواده گسترده ایمانی، طبیعتاً عموم مؤمنان تکلیفی بر دوش دارند، شاید بتوان گفت مودتی که شریعت مقدس اسلام نسبت به اولیای الهی (علیهم السلام) از ما درخواست کرده و آن را اجر رسالت قرار داده است: «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أُجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (شوری: ۲۳) نیز در راستای همین تکلیفی است که بر دوش داریم و هرکدام از ما نیز به‌عنوان یکی از اعضای این خانواده گسترده ایمانی باید محبت متقابل خویش را در رفتار نسبت به این بزرگواران ابراز کنیم.

براساس نگاه اسلامی، جامعه مطلوب از نظر ارتباطی جامعه‌ای است که روابط افراد در آن به‌مثابه روابط اعضای خانواده باشد و اصطلاحاً «خانواده‌ای گسترده» را تشکیل دهند. از این طریق است که جامعه می‌تواند به سمت ارتباطات کامل‌تر و اثربخش و حاکم شدن روح وحدت پیش برود. جامعه‌ای اسلامی است که در آن روح وحدت حکمفرما شده است و این روح همان «روح خانوادگی» است. شهید مطهری این روح واحد را تشبیه نمی‌دانند، بلکه امری واقعی تلقی می‌کنند. ایشان در کتاب «نقدی بر مارکسیسم» اشاره می‌کنند: «همه مؤمنین یک جامعه واحد را تشکیل می‌دهند: «المؤمنون ابوهم النور و أمهم الرحمة»؛ «مثل المؤمنین فی تواددهم و تراحمهم کمثل الجسد...»؛ این‌ها فقط تشبیه نیست، واقعیت است. اگر بنا بشود در یک جامعه یک ایمان و روح واحد حکمفرما باشد، تا حد زیادی افراد آن جامعه حکم اندام همان روح را پیدا می‌کنند» (مطهری، ۱۳۸۹ب: ۱۳۴).

براساس همین معارف اسلامی، آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) نیز جامعه مطلوب اسلامی را متشکل از دو تاروپود می‌داند: تار «نبوت و ولایت» و پود «اخوت و ارتباط و دوستی» متدینین با یکدیگر (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۸-۷). خواجه نصیرالدین طوسی نیز در کتاب «اخلاق ناصری» جامعه مطلوب اسلامی یا همان مدینه فاضله اسلامی را جامعه‌ای می‌داند که در آن ابوت اجتماعی، بُنوت اجتماعی و اخوت اجتماعی برقرار باشد: «باید که محبت

ملک رعیت را محبتی بود ابوی و محبت رعیت او را بنوی و محبت رعیت با یکدیگر اخوی تا شرایط نظام میان ایشان محفوظ ماند» (نصیرالدین طوسی، ۱۳۵۶: ۲۶۹)؛ بنابراین اساساً روابط میان افراد در جامعه اسلامی خارج از چهارچوب ابوت، بنوت و اخوت نباید باشد و این الگوی ارتباطی یک جامعه اسلامی است. اگرچه ظهور کامل این مسئله با حضور اجتماعی حجت خداوندی (علیه السلام) تجلی خواهد یافت، اما در زمانه غیبت آن ولی الهی نیز رابطه میان حاکمان جامعه با آحاد مردم باید بر مبنای اصل «پدری و فرزندی» و رابطه عموم مؤمنان با هم براساس اصل «برادری» باشد.

۴. نتیجه‌گیری

تمرکز این پژوهش بر مطالعه ارتباطاتی است که میان اعضای «خانواده» و یا به بیانی افراد «اجتماع منزلی» برقرار است. براساس آنچه در این پژوهش به آن اشاره شده است، اصلی‌ترین شاخصه ارتباطات خانوادگی مفهوم «صمیمیت» است. از دوره مطالعات تالکوت پارسونز و نظریه‌هایی که وی در زمینه خانواده دارد تا به امروز، شاهد توجه روزافزون به مطالعه «روابط درون خانواده» و پرداختن به مفهومی چون «صمیمیت» هستیم. این توجه تا آنجاست که برخی اندیشمندان هنگام تعریف نهاد خانواده، از مفهوم «صمیمیت» برای برشمردن وجه تمایز آن با دیگر نهادهای اجتماعی بهره می‌برند.

برای فهم بهتر مفهوم «صمیمیت»، از منظرگاه «ارتباطات تراکنشی» که یکی از کامل‌ترین دیدگاه‌ها برای توصیف «ارتباطات انسانی» است، بهره جستیم و مبتنی بر آن، فرایند ایجاد و مبادله صمیمیت در خانواده را توصیف کردیم. براساس این منظرگاه، سخن از «تراکنش صمیمیت» در «ارتباطات خانوادگی» به میان آوردیم و گفتیم که تبادل طرفینی و هم‌زمان انواع پیام‌های کلامی و غیرکلامی، عطف به ذهنیاتی که از گذشته درباره طرف دیگر ارتباط (ارتباط‌گر مقابل) وجود دارد و انتظاراتی است که در آینده از وی می‌رود و می‌تواند «سپهر ارتباطی و معنایی» تازه‌ای را شکل دهد که «روح صمیمیت» را بر خانواده حاکم کند. به اصطلاح این «پیام‌های کلامی و غیرکلامی» نیستند که در یک ارتباط ردوبدل می‌شوند، بلکه این «صمیمیت» است که «تراکنش» می‌شود.

ارتباطات میان اعضای یک خانواده می‌تواند «سپهر ارتباطی» نوینی را شکل دهد که

در آن حکمرانی با «صمیمیت» است. این صمیمیت در رابطه‌ای دبالکتیک با حوزه‌های معنایی مشترک میان افراد، هم می‌تواند معلول این حوزه‌های معنایی باشد و هم علت شکل‌گیری «سپهر معنایی» نوین. چنانچه از منظرگاه حکمت متعالیه به این رویداد بنگریم، در حقیقت تراکش صمیمیت عامل اتحاد با «صورت‌های معنایی» جدیدی است که ذیل این صور معنایی، اعضای خانواده به سمت وحدت پیش می‌روند؛ بنابراین تراکش صمیمیت میان اعضای خانواده، این «اجتماع منزلی» را آن‌گونه که شهید مطهری اشاره می‌کند، به سمت حاکم‌شدن روح صمیمیت و وحدت پیش می‌برد.

در ادامه با استفاده از آیات قرآن، مفهوم کامل‌تری برای توصیف ارتباطات خانوادگی شناسایی می‌شود و آن مفهوم «مودت» است. براساس عبارات اهل لغت و مفسران کلام الهی، مفهوم مودت درعین‌حالی که مانند مفهوم صمیمیت، طرفینی و دوسویه است، اشاره به رفتارهای متقابلی دارد که باید به تبع محبت، بین اعضای خانواده ردوبدل شود؛ ازاین‌رو نسبت به مفهوم صمیمیت کامل‌تر است و در اندیشه دینی و رای تراکش صمیمیت، مودت نیز باید تراکش شود.

به دلیل حضور محبت و رحمت و تراکش صمیمیت و مودت در اجتماع منزلی، یکی از اثربخش‌ترین و کامل‌ترین انواع ارتباطات، «ارتباطات خانوادگی» است. عناصری را که اندیشمندان علوم ارتباطات برای ارتباطات کامل و اثربخش معرفی می‌کنند، می‌توان در نهاد خانواده جست‌وجو کرد. با تسری و تعمیم کیفیت ارتباطات «اجتماع منزلی» به «اجتماع مدنی»، یعنی ایجاد محبت و رحمت و تراکش صمیمیت و مودت، می‌توان «ارتباطات اجتماعی» را نیز اثربخش کرد؛ امری که برای تأیید آن، شواهد بسیاری از آیات قرآن و روایات اسلامی در این مقاله بیان شد. از جمله آنکه شریعت مقدس اسلام معتقد به ایجاد «خانواده گسترده ایمانی» است که در آن مؤمنان فرزندان ایمانی رسول اکرم (ﷺ) و امیرمؤمنان علی (علیه السلام) هستند و ذیل نبوت و ولایت پدرانۀ این بزرگواران با یکدیگر نسبت برادری دارند؛ همان‌گونه که قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ». در این مدینه فاضله اسلامی، «ابوت اجتماعی و ایمانی»، «بنوت اجتماعی و ایمانی» و «اخوت اجتماعی و ایمانی» برقرار است.

با برقراری محبت و رحمت و تراکنش صمیمیت و مودت به‌عنوان سازوکارهای ارتباطی رسیدن به این خانواده گسترده ایمانی، «اجتماع مدنی» نیز همانند «اجتماع منزلی» به سمت حاکم‌شدن روح صمیمیت و وحدت پیش می‌رود؛ امری که با ظهور حجّت خداوندی (علیه‌السلام) و مودت و رحمت پدرانۀ ایشان می‌توان خویشاوندی و وحدت را در دولت کریمه مهدوی مشاهده کرد: «حَتَّىٰ إِذْ قَامَ الْقَائِمُ جَاءَتِ الْمُرَاَمَلَةُ وَ يَأْتِي الرَّجُلُ إِلَىٰ كَيْسِ أَخِيهِ فَيَأْخُذُ حَاجَتَهُ لَا يَمْنَعُهُ» (مجلسی، ۱۴۰۴ ق، ج ۵۲: ۳۷۲).

کتابنامه

- قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی (۱۳۷۳). قم: دار القرآن الکریم.
نهج البلاغه. قم: انتشارات دارالهجره.
ابن‌المنظور، محمدبن مکرم (۱۴۱۴ق). لسان‌العرب. بیروت: دار صادر.
اربر، رالف؛ اربر، مائورین وانگ (۱۳۹۰). روابط صمیمانه (مسائل، نظریه‌ها و اصول پژوهش) (عابدین جواهری و عزیزالله تاجیک اسماعیلی، مترجمان). تهران: کتاب ارجمند.
اعتمادی، عذرا (۱۳۸۷). «افزایش صمیمیت زناشویی». نشریه تازه‌های روان‌درمانی، پاییز و زمستان، شماره ۴۹ و ۵۰، صص ۴۲-۲۱.
آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۶۶). غررالحکم و دررالکلم. قم: انتشارات دفتر تبلیغات.
باگارووی، دنیس الف. (۱۳۹۳). تکنیک‌های افزایش صمیمیت در زوج‌درمانی (زهرا اندوز و حسن حمیدپور، مترجمان). تهران: کتاب ارجمند.
پارسانیا، حمید (۱۳۹۱). جهان‌های اجتماعی. قم: کتاب فردا.
جابری‌منش، عذرا؛ شیری، اردشیر؛ تابان، محمد (۱۳۹۸). «فهم شکل‌گیری صمیمیت سازمانی با استفاده از روش داده‌بنیاد». فصلنامه علمی - پژوهشی مدیریت سازمان‌های دولتی، دوره ۷، شماره ۲، بهار، صص ۲۶-۱۱.
جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۸). روابط بین‌الملل در اسلام، تحقیق سعید بندعلی. قم: اسراء.
حرّعاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). وسائل‌الشیعه. قم: مؤسسه آل‌البیت.
حسینی، فریده‌سادات و همکاران (۱۳۹۴). «بررسی صمیمیت زناشویی در دوران میانسالی، نقش ویژگی‌های شخصیتی زوجین». فصلنامه فرهنگی - تربیتی زنان و خانواده، سال نهم، شماره ۳۰، بهار.
خجسته‌مهر، رضا؛ موحدی، معصومه؛ رجبی، غلامرضا (۱۳۸۹). «تأثیر آموزش صمیمیت بر افزایش صمیمیت ارتباطی زوجین». مجله دستاوردهای روان‌شناختی، دانشگاه شهید چمران اهواز، دوره چهارم، شماره ۱، بهار و تابستان، صص ۶۸-۵۳.
خمسه، اکرم؛ حسینیان، سیمین (۱۳۸۷). «بررسی تفاوت‌های جنسیتی بین ابعاد مختلف صمیمیت در دانشجویان متأهل». فصلنامه مطالعات زنان، سال ۶، شماره ۱، بهار و تابستان، صص ۵۲-۳۵.

- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۸۵). «جلوه‌ای از اصل مودت و رحمت در سیره خانوادگی پیامبر اعظم (علیه‌السلام)». نشریه تخصصی الهیات و حقوق، شماره ۲۲-۲۱، پاییز و زمستان، صص ۱۶-۳.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۸۸). ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن (سید غلامرضا خسروی حسینی، مترجم). تهران: مرتضوی.
- رحیمی، ماریا؛ رضایی، محمد (۱۳۹۶). «مطالعه سیر تحول صمیمیت و روابط شخصی در خانواده ایرانی». نشریه مطالعات زن و خانواده، بهار و تابستان، دوره پنجم، شماره ۱، صص ۷۷-۵۳.
- رضایی، جواد و همکاران (۱۳۹۲). «تأثیر آموزش سبک زندگی اسلام‌محور با تأکید بر نظام خانواده بر صمیمیت زوجین اراک». نشریه مطالعات روان‌شناختی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه الزهراء، دوره ۹، شماره ۳، پاییز، صص ۱۰۶-۷۹.
- شاه‌آبادی، محمدعلی (۱۳۸۰). شذرات المعارف. تهران: ستاد بزرگداشت مقام عرفان و شهادت.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴). ترجمه تفسیر المیزان (سید محمدباقر موسوی همدانی، مترجم). قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۳۷۵). مجمع البحرین. تهران: مرتضوی.
- عاملی، ابراهیم (۱۳۶۰). تفسیر عاملی. تهران: صدوق.
- عباس‌پور، عباس؛ باروتیان، هدی (۱۳۸۹). «بررسی رابطه ارتباطات اثربخش و عملکرد سازمانی (براساس مدل اچیو) در واحدهای ستادی شرکت ملی گاز ایران در سال ۱۳۸۸». فصلنامه مدیریت و منابع انسانی در صنعت نفت، سال چهارم، شماره ۱۰، بهار.
- فرهنگی، علی‌اکبر (۱۳۷۳). «ارتباطات میان‌فردی اثربخش». نشریه فرایند مدیریت و توسعه، پاییز و زمستان، شماره ۲۷-۲۶، صص ۲۲-۱۱.
- فرهنگی، علی‌اکبر (۱۳۹۵). ارتباطات انسانی، ویرایش دوم. تهران: خدمات فرهنگی رسا.
- قرشی، سید علی‌اکبر (۱۳۷۷). تفسیر أحسن‌الحديث. تهران: بنیاد بعثت.
- قرطبی، محمد بن احمد (۱۳۶۴). الجامع الاحکام القرآن. تهران: ناصرخسرو.
- لطفی‌زاده، عباس؛ زاهدی، محمدجواد؛ گلابی، فاطمه (۱۳۹۸). «چرخش مضمونی در تبیین روابط زن و مرد در خانواده: ظهور جامعه‌شناسی صمیمیت». نشریه زن در فرهنگ و هنر، دوره ۱۱، شماره ۱، بهار، صص ۱۳۱-۱۰۹.
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۴۰۴ق). بحار الانوار. لبنان: مؤسسه الوفاء بیروت.

- محسنیان‌راد، مهدی (۱۳۹۲). ارتباطات انسانی. تهران: سمت.
- مصطفوی، حسن (۱۳۶۰). *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۹). *نظام حقوق زن در اسلام*، ج ۱. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۷). *یادداشت‌های استاد مطهری*، ج ۵. تهران: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹ الف). *آشنایی با قرآن*، ج ۸. تهران: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹ ب). *نقدی بر مارکسیسم*. تهران: صدرا.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- نراقی، ملّا احمد (۱۳۸۶). *معراج السعادة*. قم: دفتر نشر مصطفی.
- نصیرالدین طوسی، محمد بن محمد (۱۳۵۶). *اخلاق ناصری*، تنقیح و تصحیح مجتبی مینوی و علیرضا حیدری. تهران: خوارزمی.
- ورمقانی، حسن (۱۳۹۸). *راهکارهای اثربخشی محبت در روابط درون خانواده از منظر آیات و روایات*. تهران: آوای نور.
- هاشمیان، کیانوش؛ امیری، ربابه (۱۳۸۶). «رابطه عمل به باورهای دینی و میزان صمیمیت زنان دانشجوی تهرانی با همسران‌شان». *فصلنامه مطالعات جوانان*، شماره ۹-۸، بهار و تابستان، صص ۷۱-۵۵.
- Adler, Ronald B.; Rodman, Georg (2006). *Understanding Human Communication*. New York: Oxford University Press.
- Ahmad Pazil, Nur Hafeeza (2018). *Friendship & Intimacy: Exploring Malaysian Students' Experiences of Living Temporarily Abroad*, (Doctoral Dissertation). Lancaster University, England.
- Derlega, Valerian J. (1984). *Communication, Intimacy & Close Relationships*. Orlando, Florida: Academic Press, INC.
- Gabb, Jacqui (2008). *Researching Intimacy in Families*. New York: Palgrave Macmillan.
- Gamble, Teri Kwal; Gamble, Michael W. (2014). *Interpersonal Communication: Bulding Connections Together*. USA. California: Sage.
- Griffin, Em (2011). *A First Look at Communication Theory*. NY: McGraw-Hill.
- Morreale, Sherwyn P., Spitzberg Brian H., Barge, J. Kevin (2007). *Human communication: Motivation, Knowledge and skills*. Canada: Thomson Wadsworth.
- Reis, H. T. & Shaver: (1988). Intimacy as an interpersonal process, In S. Duck (Ed.), *Handbook of personal relationships*, 367-389. Chichester, England: Wiley.
- Segrin, Chris; Flora, Jeanne (2005). *Family Communication*. Mahwah NJ. Lawrence Erlbaum Associates.
- Strong, Bryan; DeVault, Christine; Cohen, Theodore F. (2011). *The Marriage & Family Experience: Intimate Relationships in a Changing Society*. Canada: Wadsworth Cengage Learning.
- Wünsch, Carsten (2008). Transactional Models, In: *The international Encyclopedia of communication*, Ed. Donsbach, Wolfgang, Malden. MA: Black well, Vol. V.